

Lesgeven in een interculturele context: mogelijke valkuilen en tips

September 2022

ExpertiseCentrum Hoger Onderwijs (Universiteit Antwerpen)

---

i.s.m. Kim Boudiny (Praktijkassistent, Faculteit Sociale Wetenschappen), Nele Simons (Stafmedewerker Internationalisering, Faculteit Ontwerpwetenschappen) en Wannes Heirman (Gastprofessor, Faculteit Sociale Wetenschappen, Departement Communicatiewetenschappen)

Internationalisering krijgt wereldwijd steeds meer aandacht in het hoger onderwijs. Ten opzichte van tien jaar geleden is het aantal niet-Belgische studenten die een bachelor- of masteropleiding aan een Vlaamse hogeschool of universiteit volgt gestegen met zo'n 89% (De Witte et al., 2021). Deze realiteit weerspiegelt zich dan ook in de waarden van hoger onderwijsinstellingen. Aan de Universiteit Antwerpen maakt internationalisering expliciet deel uit van de [onderwijsvisie](#). Hierbij ligt een sterke focus op het verwerven van interculturele competenties.

In deze onderwijstip willen we **lesgevers en onderwijsondersteuners sensibiliseren**, meer bepaald over mogelijke **valkuilen in de omgang en communicatie met (inkomende) studenten die een andere thuiscultuur hebben** dan de Vlaamse. Mogelijke valkuilen vragen ook mogelijke oplossingen. Daarom reiken we een aantal **handvaten** aan om les te geven en te ondersteunen in een interculturele context.

Culturen: enkele basisinzichten

Een cultuur kunnen we niet gelijkstellen aan een nationaliteit of land. Er bestaat dus niet zoiets als dé Belgische of de Amerikaanse cultuur. Er zijn namelijk veel meer culturen dan nationaliteiten (naar schatting een 8000-tal). Daarnaast is het belangrijk om te weten dat culturele verschillen niet aangeboren zijn, maar wel (indirect) aangeleerd via gewoontes, gebruiken en (gedrags)regels. Bovendien komt een cultuur niet altijd even duidelijk tot uiting. Culturele verschillen op basis van voeding en kledij bijvoorbeeld kunnen heel zichtbaar zijn, maar er blijven ook aspecten onder de radar (zoals bijvoorbeeld denken en voelen), waardoor de communicatie tussen mensen van verschillende culturen spaak kan lopen. Het zijn net de onzichtbare of minder voor de hand liggende aspecten die extra uitdagend en interessant zijn om te doorgronden. Tot slot is het belangrijk om te weten dat culturen dynamisch zijn en dus evolueren (Hofstede, Hofstede, & Minkov, 2016).

Mogelijke valkuilen en handvaten

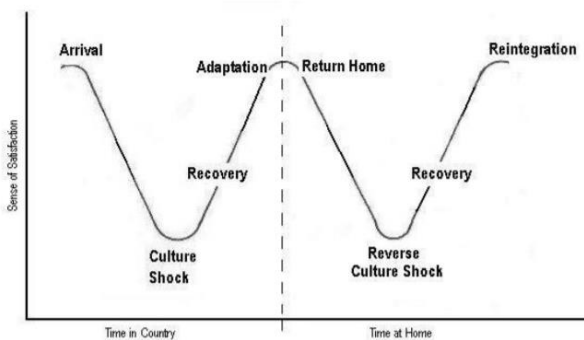

Het zou te ver gaan om alle do's en don'ts op te sommen die komen kijken bij de omgang en communicatie met studenten uit andere culturen of om te proberen kennis te vergaren/een lijst op te stellen van *alle* gebruiken van *alle* verschillende culturen. Dergelijke lijst zou eindeloos zijn. Wel kunnen we een aantal mogelijke algemene valkuilen of barrières met bijhorende handvaten aanreiken.

In wat volgt komen **zes mogelijke barrières** aan bod, gebaseerd op LaRay Barna (1997). We zoomen in op **(1)** angst, met daaraan 'culture shock' gekoppeld, **(2)** gelijkenissen of verschillen aannemen terwijl die er niet zijn, **(3)** ethocentrisme, **(4)** stereotypen en vooroordelen, **(5)** non-verbale misverstanden, **(6)** taalverschillen en **(7)** interculturele conflicten.

(1) Angst en culture shock

Wanneer internationale studenten aankomen in de gastinstelling, komt er heel wat op hen af. Ze weten niet wat ze mogen verwachten, ze zijn nog niet volledig gesetteld, ze missen de houvast van 'thuis', ze ervaren problemen met allerlei praktische zaken zoals huisvesting, de stad ontdekken, mensen leren kennen, etc. Alle onzekerheden en problemen die studenten bij aankomst ervaren kunnen - na een fase van initiële euforie - zorgen voor angst en een gevoel van eenzaamheid. Inkomende studenten kunnen dan ook een 'culture shock' doormaken (Oberg, 1954). Onderstaande figuur illustreert dit fenomeen.

W-curve volgens Gullahorn & Gullahorn (1963), overgenomen van <https://exchangeervaringen.sites.uu.nl/2019/11/26/cultureshock-in-oslo/>

Hoewel 'culture shock' alom bekend is, is het ook onderhevig aan **kritiek**. Zo wordt er bijvoorbeeld beweerd dat wanneer de gastcultuur dicht bij de eigen cultuur van de student staat, de 'culture shock' in mindere mate of niet wordt ervaren.

Het idee van culture shock geeft aan dat je je als leraar of ondersteuner best bewust bent van de mogelijkheid dat buitenlandse studenten zich na een bepaalde tijd wat slechter gaan voelen, zich wat meer terugtrekken, gaan verdwijnen uit de les, etc. Probeer eventuele vragen die je krijgt en problemen die je ervaart met inkomende studenten ook vanuit de context van 'culture shock' te benaderen.

*Om angst en 'culture shock' te vermijden, is het belangrijk om **studenten met een andere culturele achtergrond extra te ondersteunen en te informeren**.*

Zo kan je bijvoorbeeld nog voor de eerste les gericht naar de studenten mailen om duidelijkheid te scheppen over het moment waarop de eerste les plaatsvindt, waar de les doorgaat (eventueel voeg je een campusplan toe), het opzet en de inhoud van de eerste les, en alle bijkomende

informatie die nodig is (bijvoorbeeld een link naar de Blackboard-cursus).

*Bekijk op voorhand goed wat de **taalinstellingen** zijn van de **online leeromgeving**. Indien deze standaard in het Nederlands staan, help studenten dan op weg om over te schakelen naar het Engels.*

***Vraag ook regelmatig aan studenten hoe het met hen gaat.** Dit geldt niet alleen voor de studenten met een andere culturele achtergrond, maar ook voor studenten van de eigen instelling. Op die manier houd je de vinger aan de pols en creëer je kansen om mogelijke noden vroeg op te sporen. Naar aanleiding van een vakantie kan je bijvoorbeeld aan studenten vragen wat hun plannen zijn (Gaan ze bijvoorbeeld naar hun thuisland?).*

*De dienst die instaat voor internationalisering kan ook een belangrijke rol spelen in de ontvangst van inkomende studenten. Zo kan het organiseren van een **informeel (koffie)moment** zeker helpen om elkaar beter te leren kennen en om problemen vroegtijdig op te merken.*

Bovenstaande aspecten kaderen binnen het creëren van een positief klasklimaat. Meer hierover vind je in [deze onderwijstip](#) (2020).

(2) Gelijkenissen of verschillen aannemen terwijl die er niet zijn

Personeelsleden gaan er bijvoorbeeld soms van uit dat ons onderwijssysteem gelijk(aardig) is aan het onderwijssysteem van instromende studenten, terwijl dit vaak niet het geval is. Zo kan bijvoorbeeld de **voorkennis** waarover studenten in een internationale groep beschikken, sterk uiteenlopend zijn (bijvoorbeeld engere of net bredere focus op het studiedomein). Een mogelijke manier om de voorkennis van studenten na te gaan, is pre-assessment. Meer hierover kan je lezen in [deze onderwijstip](#) (2021). Ook **evaluatie** wordt wereldwijd op diverse manieren ingevuld. Zo worden bijvoorbeeld **mondelijke examens** in vele landen niet gebruikt als evaluatiemethode. Naast verschillen in voorkennis en evaluatiemethoden, kan ook de **visie op plagiaat** verschillen naargelang de cultuur. Zo bestaan er bijvoorbeeld verschillen in hoe men concreet met academische bronnen omgaat. Meer informatie over plagiaat kan je vinden in [deze onderwijstip](#) (2016). Tot slot is er ook diversiteit in de **onderwijscultuur**. Dit houdt bijvoorbeeld de mate van hiërarchie/afstand tussen

lesgever en student in, wat dan weer gevolgen kan hebben voor de mate van **actieve participatie**. De verwachting van actieve participatie in lessen verschilt over (onderwijs)culturen heen. Ook wat betreft het onderhandelen over punten zijn er verschillen merkbaar. Terwijl dit in sommige landen normaal is, is dit in Vlaanderen nauwelijks/niet aan de orde is.

*Hieronder illustreren we de **diversiteit tussen twee verschillende onderwijsculturen**.*

De Westerse onderwijscultuur: hierin staan kritisch denken en reflectie, debat en discussie, vrije keuze en verantwoordelijkheid en open communicatie centraal. Participatie, initiatief nemen en actief deelnemen aan het onderwijs zijn basiselementen. De afstand tussen lesgever en student is algemeen genomen klein.

Een onderwijscultuur gebaseerd op een piramidesysteem (bv. in sommige Aziatische culturen): hierbij staan information transmission en hiernaar luisteren, observeren, volgen en uitvoeren centraal. In dit systeem is men niet gewend aan initiatief nemen en actieve participatie. Men verwacht duidelijk omschreven opdrachten die vervolgens uitgevoerd worden (top-down dynamiek). Hiërarchie en status zijn belangrijk. De afstand tussen lesgever en student is groot. Naast het aannemen van gelijkenissen terwijl er verschillen zijn, kan een lesgever of ondersteuner ook verschillen aannemen waar er gelijkenissen zijn. Bovenstaande voorbeelden over voorkennis, evalueren, visie op plagiaat en de onderwijscultuur kunnen ook hier van toepassing zijn.

Doordat er te weinig of te veel oog is voor verschillen tussen gast- en thuiscultuur in een onderwijscontext, dreigen lesgevers of ondersteuners bepaalde verschillen en tegelijkertijd bepaalde gelijkenissen niet te zien. We kunnen hier tegen ingaan door **niet zomaar aan te nemen dat iets of iemand verschillend of gelijkend is zonder dit na te gaan**. Je kan bijvoorbeeld aan studenten vragen wat de gewoontes m.b.t. onderwijs in hun thuiscultuur zijn. Daarnaast is het belangrijk om de verwachtingen naar alle studenten toe heel duidelijk te stellen (bijvoorbeeld, verwachtingen m.b.t. participatie in de les, hoe er geëvalueerd wordt, hoe men jou mag aanspreken,...) , zodat iedereen – de culturele verschillen in acht nemend – weet waar naartoe gewerkt wordt en op welke manier.

(3) Ethnocentrisme

Ethnocentrisme stelt dat we teveel vanuit ons eigen culturele kader denken en alles van de eigen cultuur als evident beschouwen. In dit opzicht wordt ook wel eens de term '**culturele bijziendheid**' gebruikt.

Een lesgever gaf een groepswork waarbij studenten van verschillende landen en culturen samen moesten werken via Facebook. De lesgever ging er verkeerdelijk van uit dat alle kanalen die in Vlaanderen beschikbaar zijn, in andere landen ook beschikbaar zijn. Niets was minder waar, aangezien er Chinese studenten deelnamen. Zij hebben geen toegang tot Facebook en dit werd pas in een later stadium van het groepswork opgemerkt.

*De docent kon dit voorval vermeden hebben door sterker stil te staan bij de '**cultural bias**' in het eigen opleidingsonderdeel. Deze kan je achterhalen door regelmatig te polsen naar inzichten en ervaringen vanuit andere culturele perspectieven. Bijvoorbeeld: Hoe vaak behandel ik de inhoud vanuit een Westers perspectief, en hoe vaak heb ik oog voor niet-Westerse perspectieven? Benoem ik mijn eigen vooringenomenheden? Hoe vaak sta ik bewust stil bij de kenmerken van de studenten die ik voor mij heb?*

Bovenstaand voorbeeld maakt duidelijk dat cultural bias gevolgen kan hebben voor jouw onderwijsproces. Om dit soort 'cultural biases' te vermijden kan je proberen **bewuster stil te staan bij de kenmerken van jouw diverse studentengroep en na te gaan welke invloed de diverse kenmerken kunnen hebben voor jouw onderwijsproces of -methode**.

Cultural bias kan ook een invloed uitoefenen op jouw **leerinhoud**. Hierbij draait het dan rond het voornamelijk aanbieden van inhoud vanuit een Westers perspectief, terwijl niet-Westerse perspectieven nauwelijks aan bod komen (bijvoorbeeld, door voornamelijk te verwijzen naar Westers onderzoek). Opnieuw ligt de oplossing bij een bewuste omgang hiermee.

Ongeacht de cultural bias nu bij het onderwijsproces of de leerinhoud ligt, is het sowieso nuttig **om regelmatig te polsen naar inzichten en ervaringen uit andere culturele perspectieven**. Maak dan ook gebruik van de input van jouw diverse studentengroep. Wees je hierbij wel bewust van het feit dat één enkele student of een kleine groep studenten niet de gehele cultuur representeert/representeren.

(4) Stereotypen en vooroordelen

Ook stereotypen en vooroordelen kunnen een mogelijke valkuil vormen. Beide concepten worden wel eens door elkaar gebruikt, maar hebben een andere betekenis. Waar stereotypen zowel positieve als negatieve oordelen van mensen kunnen zijn, zijn vooroordelen steeds negatief van aard. Vooroordelen gaan dan ook vaak hand in hand met ongenoegen, discriminatie of haat ten aanzien van een bepaalde groep mensen.

Een meerderheid van de studenten is uit zichzelf voornamelijk geneigd om samen te werken met studenten die ze als cultureel gelijkend op zichzelf beschouwen. Hierdoor kan het, bijvoorbeeld, voorkomen dat Vlaamse studenten terughoudend staan tegenover groepswork met internationale studenten of dat er, algemener gezien, cultureel homogene groepen ontstaan in jouw studentengroep. Je kan hier actief op anticiperen door bewust om te gaan met de groepssamenstelling bij groepsopdrachten en door informele activiteiten te organiseren die inzetten op een goede mix van studenten met verschillende culturele achtergronden. Zo kan je bijvoorbeeld afspreken met studenten dat Engels de voertaal is, zelfs tijdens de pauzes. Meer weten hierover? Lees dan de ECHO-onderwijstip '[Heterogene groepen samenstellen](#) (2019)' of '[Hoe studenten indelen bij groepswork](#) (2018)'.

(5) Non-verbale misverstanden

Non-verbale cross-culturele communicatie kan voor verschillende misinterpretaties zorgen. Hoewel er een aantal universele non-verbale expressies bestaan, bijvoorbeeld voor lachen en wenen, zijn er wereldwijd ook grote verschillen in het non-verbaal uitdrukken van bijvoorbeeld woede of onzekerheid. Zelf de meest gevestigde vormen van non-verbale communicatie in Westerse culturen kunnen een volledig andere betekenis hebben in andere culturen. Zo zijn **negatieve en positieve emoties niet altijd even duidelijk herkenbaar over verschillende culturen heen**. Denk hierbij, bijvoorbeeld, aan het tonen van interesse in de leerstof, maar ook aan expressies van twijfel over de studiekeuze. Enkele andere voorbeelden van non-verbale communicatie die verschillen over culturen heen of non-verbale misverstanden die voortkomen uit culturele verschillen:

Handgebaren:

Sommige inkomende studenten zullen minder geneigd zijn om hun hand op te steken om een antwoord te geven of om zelf een vraag te stellen.

In sommige culturen gebruikt men een ander gebaar dan de vinger/hand opsteken om aan te geven dat men iets wil vragen

Studenten aanduiden met de wijsvinger wordt in sommige culturen als niet respectvol aanzien.

Fysieke afstand tegenover de lesgever:

Terwijl de 'standaard' Vlaamse student zich vaak in het midden van of achteraan in de aula zet, komt het wel eens voor dat inkomende studenten uit bepaalde culturen juist de voorste banken innemen.

Sommige inkomende studenten durven niet naar de docent of assistent komen (bijvoorbeeld om vragen te stellen), omdat ze zich dan te dicht bij de lesgever moeten begeven.

Visie op (het gebruik van) tijd:

Bij ons is tijd lineair, maar er zijn culturen waarin tijd als cyclisch wordt gezien. Daarnaast werken wij vaak met een bepaalde planning, die vervolgens uitgevoerd wordt. Er zijn echter culturen die eerder werken vanuit een algemeen plan met grote flexibiliteit. Ook zijn er culturen die minder volgens de klok leven dan wij. Dit kan bijvoorbeeld gevolgen hebben voor het al dan niet tijdig binnenkomen in de les of werken met deadlines.

Oogcontact:

In sommige culturen (bijvoorbeeld Aziatische en Latijns-Amerikaanse) wordt het vermijden van oogcontact gezien als een teken van respect. Staren wordt daar aanzien als een daad van agressie of provocatie. Dit laatste is dan weer anders in Arabische culturen, waar het aanstaren van de gesprekspartner net een teken van respect vormt. Het vermijden van oogcontact kan, bij mondelinge examens bijvoorbeeld, door Westerse lesgevers gezien worden als een teken van onzekerheid van de geëxamineerde. Hierdoor kan het zijn dat je als lesgever sneller hints en tips gaat geven om de student toch tot een (gedeeltelijk) antwoord te laten komen. Dit heeft echter gevolgen voor de puntentoekening.

Para-taal:

Ook non-verbale elementen van taal, zoals toonhoogte, intensiteit van de stem en het leggen van klemtonen kunnen zorgen voor non-verbale misverstanden en interpretaties. Denk hierbij bijvoorbeeld aan Amerikaanse studenten die heel mondig en expressief kunnen zijn en daardoor mogelijks beter beoordeeld worden tijdens een mondeling examen dan, bijvoorbeeld, Thaise studenten die heel zacht spreken. Dit laatste wordt vaak geïnterpreteerd als het niet goed kennen van de leerinhoud en twijfelen over het antwoord.

Stiltes:

Er zijn culturen waar stilte wordt geïnterpreteerd als een teken van respect en beleefdheid. Daar praat je enkel als je iets belangrijks te zeggen hebt. Hierdoor gaan bijvoorbeeld Oosterse studenten soms minimalistisch antwoorden op mondelinge examens of bij groepswerken. In andere landen wordt stilte dan weer gezien als een teken van plankenkoorts of koudwatervrees.

Kledij(voorschriften):

Er bestaan heel duidelijke cultuurverschillen in de manier waarop een student zich kleedt. Dit uit zich bijvoorbeeld in de keuze voor een kostuum of eerder een sweater bij het afleggen van een mondeling examen.

Ook hier zijn duidelijke instructies en afspraken weer belangrijk, ermee rekening houdende dat het niet voor alle studenten even comfortabel is om bijvoorbeeld vooraan in het lokaal te zitten of actief te participeren aan de les (denk bijvoorbeeld aan het opsteken van de hand). Probeer hier voorzichtig mee om te springen, zodat alle studenten zich voldoende veilig kunnen voelen tijdens de les, in de opleiding en in de instelling.

(6) Taalverschillen

Naast alle bovengenoemde mogelijke valkuilen kan ook taal een struikelblok vormen. Hoewel lessen voor internationale studenten vaak in het Engels worden gedoceerd, wil dit niet zeggen dat studenten de Engelse taal sowieso voldoende beheersen en dus de inhoud effectief goed kunnen begrijpen. Enkele mogelijke taalproblemen bij interculturele communicatie zijn:

- **Vocabulary inequivalence:** Soms heb je voor een bepaald begrip geen woord in een andere taal. Er zit namelijk een ongelijkheid tussen verschillende talen in het aantal woorden dat ze ter beschikking hebben om zich uit te drukken.
- **Grammatical en syntactical inequivalence:** Verschillende talen hebben andere grammaticaregels. Soms hebben studenten de grammatica van een taal - bijvoorbeeld Engels - niet onder de knie waardoor er misverstanden kunnen ontstaan (bijvoorbeeld 'book a place' versus 'place a book').
- **Idiomatic inequivalence:** Sommige gezegden (bijvoorbeeld, 'break a leg' of 'knowing something by heart') kan je niet zomaar vertalen naar een andere taal of bestaan gewoon niet in een andere taal.

Hierdoor kunnen nuances verloren gaan. Je mag er dus niet zomaar van uit gaan dat alle studenten dergelijke gezegden kennen en begrijpen. Pas dus op bij het gebruik ervan in de les.

- **Conceptual Inequivalence:** Een bepaald woord kan een andere (conceptuele) betekenis hebben in andere culturen of landen. Denk bijvoorbeeld aan het woord 'democracy'. In onze contreien heeft dit eerder een link met het 'scheiden der machten', terwijl het in Amerika eerder een link heeft met het concept 'vrijheid'. Ook het woord 'plagiaat' heeft bij ons een andere invulling dan in China.

Om een eerste stap te nemen in het vermijden van dit soort taalproblemen is het sowieso een goed idee om voor alle studenten – ook voor Vlaamse studenten – een begrippenlijst op te stellen waarin de centrale concepten van het opleidingsonderdeel worden toegelicht.

(7) Interculturele conflicten

Als jouw studentengroep bestaat uit een multiculturele groep, is er steeds een risico op interculturele conflicten. Vaak hebben die te maken met onbegrip en het niet vertrouwd zijn met elkaars cultuur. De oplossing ligt dan ook vaak bij het **bespreken en blootleggen van het eerder vermelde ethnocentrisme**. Van hieruit kan dan geprobeerd worden conflicten op te lossen. Probeer dus in te zetten op het **begrijpen van elkaars kader en eventueel overeenkomsten te vinden**. Daarnaast kan je ook (pro-actief) bewustzijn creëren over mogelijke valkuilen van interculturele communicatie.

*In de Faculteit Ontwerpwetenschappen van de Universiteit Antwerpen werd een **zelfstudiepakket Interculturele Communicatie** ontworpen. Dit kadert binnen een internationalisation@home- project: een internationale en interdisciplinaire workshopweek waarin studenten (eigen studenten en inkomende Erasmusstudenten) in groep samenwerken onder begeleiding van internationale gastdocenten. Doel van het zelfstudiepakket is onder andere om inzicht te geven in interculturele communicatie, bewustwording te creëren rond eventuele valkuilen bij interculturele communicatie en tools aan te reiken om met interculturele conflicten om te gaan. Studenten zijn verplicht om het pakket voorafgaand aan het project door te nemen. Personeelsleden van UAntwerpen kunnen meer informatie terugvinden in deze [good practice](#) op het Infocenter Onderwijs.*

Tot slot is het steeds een goed idee om (eveneens pro-actief) te **communiceren over de heersende onderwijscultuur in de eigen instelling** om misverstanden en conflicten te voorkomen. Denk hierbij aan manier van evalueren, verwachtingen m.b.t. actieve participatie (zie ook [deze onderwijstip over activatiecultuur](#)), de heersende feedbackcultuur, de mate waarin men open en kritisch kan communiceren met elkaar, ...

Aanvullend kan je dan ingaan **op karakteristieken van jouw onderwijsleeromgeving**: jouw manier van lesgeven en de plaats van activerend onderwijs daarin, verwachtingen bij groepswork, hoe om te gaan met deadlines, waar men terecht kan met vragen, welke communicatiekanalen er mogelijk zijn met jou en hoe deze werken, ...

Meer weten?

Literatuur

De Witte, K., Soncin, M., Vansteenkiste, S. & Sels, L. (2020). *De economische effecten van internationalisering in het hoger onderwijs*. geraadpleegd op 3 augustus 2022, van https://www.internationalisering.vluhr.be/files/rapport_de-economische-effecten.pdf

Barna, L. M. (1997). *Stumbling blocks in intercultural communication*. In Samovar, L. A., & Porter, R. E., (1997). *Intercultural communication* (eighth ed). Belmont, ca: Wadsworth Publishing

Minkov, M., Hofstede, G., & Hofstede, G.J. (2016). *Allemaal andersdenkenden, omgaan met cultuurverschillen*.

Boden, J. (2020). *Cultural Quantum: A Practical Method for Efficient Cross-Cultural Cooperation*. Punct.

ECHO-sessie

Losse sessie Interculturele Communicatie – door Kim Boudiny, Nele Simons en Wannes Heirman van UAntwerpen. Het leermateriaal vind je [hier](#).

ECHO-onderwijstips

[Plagiaat](#) (2016)

[Hoe studenten indelen bij groepswork](#) (2018)

[Heterogene groepen samenstellen](#) (2019)

[Positive vibration, yeah! Een positief klasklimaat](#) (2020)

[Differentiëren lesgeven in het hoger onderwijs](#) (2021)

[Diversiteits sensitief lesgeven](#) (2022)

Enkel voor UAntwerpen-personeelsleden

[Zelfstudiepakket Interculturele Communicatie](#) (voor studenten) – ontwikkeld door Nele Simons en Kim Boudiny van UAntwerpen

ExpertiseCentrum Hoger Onderwijs (ECHO)

Venusstraat 35

B - 2000 Antwerpen

echo@uantwerpen.be

www.uantwerpen.be/echo

